

Grundteorin

1. Vad är ett värde?
2. Hur kan något ha ett värde?

En utgångspunkt: Ett värde är något som någonting har för någonting annat, d.v.s. det är något som någonting har i relation till någonting annat. Av detta följer bl.a. att ingenting har ett värde i sig självt eller, annorlunda uttryckt, att ingenting har ett värde i isolering från sin omvärld.

Detta innebär att fråga 2 kan omformuleras till:

- 2'. Hur får något ett värde?

Om man lyckas förklara hur något får ett värde har man också förklarat (börjat förklara) hur något bibehåller sitt värde.

Påstående 1

Värdet V hos en enhet E *uppstår* när en enhet T (tilläggnaren) påbörjar ett försök att *överföra* E till sig själv från en annan enhet A (avägnaren).

Är det inte riktigare att påstå att V uppstår redan när T uppfattar E som något som T *vill* eller *önskar* tillägna sig? Det finns åtminstone två invändningar mot detta förslag: (1) viljanden och önskningar är i många fall oklara och obestämda tillstånd som kan vara svåra att observera inte bara för en utomstående betraktare utan även för den som själv befinner sig i dem och (2) påbörjandet av ett överföringsförsök är ett avgörande kriterium (det enda säkra kriteriet) på att det finns en vilja eller en önskan att tillägna sig något. För att en impuls ska kunna betraktas som en viljeimpuls måste den åtminstone försöka omsätta sig i någon form av målinriktad handling. Ett krav på handling löser givetvis inte alla problem, eftersom det i vissa fall kan vara svårt eller t.o.m. omöjligt att avgöra vad som är en handling och när en handling eller ett handlingsförsök har påbörjats. Men i den mån denna osäkerhet bottnar i en viljemässig osäkerhet kan den tolkas som att T är osäker på E:s värde. ”Har E verkligen något värde?” ”Är E:s värde tillräckligt stort för att det ska löna sig att försöka överföra E?” etc.

En definition av termen överföring (överföringsrelation): En överföring är en relation mellan en tillägnande enhet T och en avägnande enhet A. Denna relation uppstår när antingen T, A eller både T och A påbörjar ett försök att överföra en enhet E från A till T. Denna relation upphör antingen när E i sin helhet framgångsrikt har överfört mellan A och T eller när försöket att överföra E har avbrutits efter att A och T endast delvis eller inte alls har lyckats överföra E mellan sig.

Påstående 1.1

För att enhet E ska kunna få värdet V genom påbörjandet av en överföring mellan T och A måste minst en av de båda enheterna T och A vara en *värderande* enhet.

En värderande enhet är en *levande varelse*, d.v.s. en enhet som för sin existens är beroende av en kontinuerlig tillförsel av andra enheter från sin omvärld, t.ex. syremolekyler, ljusvågor eller kolföreningar av olika slag.

Olika typer av levande varelser har olika existensvillkor. De behöver olika slags omvärldsenheter, i olika stora kvantiteter, olika ofta och under olika yttre förhållanden. Det är det kontinuerliga behovet av omvärlden i förening med den urskiljningsförmåga som krävs för att tillfredsställa detta behov som gör de levande varelserna till *värderande* enheter.

För att något ska ha ett värde måste det stå i relation till en levande varelse. I en värld utan levande varelser finns det följaktligen inte några värden.

Är alla levande varelser värderande enheter eller måste de besitta några ytterligare egenskaper för att vara det, t.ex. någon form av medvetande? Var går gränsen mellan det levande eller organiska och det icke levande eller oorganiska?

Den underliggande enheten hos världen upphäver på ett plan alla gränser. Att dra gränser är en del av vad det är att vara medveten. Att vara medveten är på ett plan att dra gränser (att upprätta nya gränser och att bevara eller förändra de gränser som redan finns).

För att E ska få V måste T alltid vara en värderande enhet. Varför? Därför att om A är en värderande enhet så har E redan ett värde och om T inte är en värderande enhet så förlorar E sitt värde när E överförs till T. Om A överför E till en enhet som inte är en värderande enhet kan A inte

få något i utbyte för E. Om en värderande enhet gör sig av med en annan enhet utan att försöka få något i utbyte för den innebär detta att enheten inte (längre) har något värde för den värderande enheten.

Tillägnandet av något förutsätter till skillnad från avägnandet alltid någon form av aktivitet eller handlingsförmåga. Eftersom en enhet måste vara en levande varelse för att den ska ha handlingsförmåga är detta ytterligare ett skäl till varför tillägnaren måste vara en värderande enhet. Om även avägnaren är en levande varelse kan överföringen inbegripa både ett aktivt tillägnande och ett aktivt avägnande. Ömsesidigt aktiva relationer av detta slag är av stor betydelse för vissa typer av levande varelser, t.ex. människor.

Påstående 1.2

Vilket värde V en enhet E får, d.v.s. hur stort, varaktigt, sammansatt och sammanhängande det blir, betingas av den enhet T som försöker överföra E till sig och som eventuellt helt eller delvis lyckas med detta.

E:s V kan t.ex. betingas av E:s användbarhet för T i T:s kamp för att överleva, d.v.s. för att kunna fortsätta att överföra nya enheter till sig från omvärlden. E:s V är då = E:s överlevnadsvärde. Vilket E:s överlevnadsvärde är beror i sin tur på en mängd olika faktorer, som t.ex. vad för slags varelse T är och i vilken situation T befinner sig.

Eftersom det inte finns några fasta och oupplösliga band mellan de levande varelserna och enheterna i deras omgivning måste varaktigheten hos en levande varelses innehav av en enhet E fattas som ett resultat av en *kontinuerlig* överföring av E från omvärlden till den levande varelsen. Det värde V som E har, d.v.s. beständigheten hos det, kan då fattas som ett resultat av kontinuiteten hos denna överföringsprocess. Det är ett uttryck för styrkan och uthålligheten hos denna process.

En not om värdenas upphörande

En utgångspunkt: Om en enhet kan få ett värde måste den också kunna förlora det. Om värdet hos en enhet uppstår genom att någon tillägnar sig den eller försöker tillägna sig den måste det också kunna upplösas genom att någon avägnar sig den eller försöker avägna sig den. En teori som förklarar värdenas uppkomst genom en tillägningsprocess måste förklara deras upplösning

genom motsatsen, d.v.s. genom en avvägningsprocess.

När en enhet A aktivt avvägnar sig en enhet E1 utan att samtidigt (försöka) tillägna sig någon annan enhet E2 (utan att använda E1 för att försöka tillägna sig någon annan enhet) leder detta till att värdet hos E1 upphävs.

Om A däremot avvägnar sig E1 för att istället kunna tillägna sig E2 använder A E1:s värde för att skaffa sig något som A uppfattar som i något avseende värdefullare än E1. E1 används i detta fall för att ge E2 ett värde eller för att uttrycka E2:s värde. När A byter E1 mot E2 förlorar E1 inte sitt värde för A utan fortsätter att vara något som har ett värde för A och som A inte skulle ha avvägnat sig om det inte hade varit det i den aktuella situationen enklaste, lönsammaste eller kanske enda möjliga sättet att få den värdefullare enheten E2 istället. (Detta gäller under följande förutsättningar: (1) att bytet är fritt, d.v.s. att avvägnaren och tillägnaren inte styrs av några andra enheter, och (2) att bytet inte möjliggörs genom någon form av svek eller bedrägeri från avvägnarens eller tillägnarens sida.)

Det är bara när A avvägnar sig E1 utan att göra några försök att få något annat i utbyte istället som E1 förlorar sitt värde. Det finns många orsaker till varför A kan vilja avvägna sig en enhet på detta sätt, t.ex. för att den har gått sönder och inte går att använda till någonting längre, för att den är så sliten att ingen längre vill ha den eller, vilket troligen är det vanligaste fallet, för att all dess inboende energi har förbrukats.

Det finns många exempel på situationer där en avvägnare A ser ut att ge bort en enhet E som har ett värde för A (d.v.s. som A skulle ha kunnat använda som bytesmedel och som A i andra situationer har använt på detta sätt) utan att begära något i gengäld för den. Innebär detta att enheten förlorar sitt värde för A när A ger bort den? Nej, för även om A inte får några fysiska enheter eller någonting annat synligt och påtagligt i utbyte från den individ som A ger enheten till eller från någon annan individ i gåvomottagarens närhet, kan A få andra saker som A bedömer som tillräckligt värdefulla för att det ska vara meningsfullt att genomföra gåvohandlingen, som t.ex. den moraliska tillfredsställelsen i att göra väl mot en annan människa, den glädje som gåvan väcker hos mottagaren, goda relationer till gåvomottagaren och dennes släkt, en tacksamhetsskuld som ger A inflytande över gåvomottagaren i framtiden, syndernas förlåtelse och en plats i paradiset, ett högt anseende som en ansvarstagande och medkännande medborgare etc.

Om min värdeteori är korrekt måste en givare (en individ som ger bort något som har ett värde för henne) alltid drivas av en mer eller mindre välgrundad förhoppning om att hon kommer att få *något* värdefullt i utbyte mot sin gåva. Om det kan visas att detta inte stämmer är min teori följaktligen felaktig och måste antingen förkastas eller modifieras. Eftersom en gåva är en aktiv handling har den alltid ett motiv eller en avsikt, oavsett hur spontan och ”ogenomtänkt” den än är. Det faktum att människor ibland ångrar sina spontana och oöverlagda gåvor visar väl f.ö. att de hade knutit vissa förhoppningar även till dem.

Påstående 1.3

Några utgångspunkter: (1) En levande varelse behöver energi för att den ska kunna existera och handla. Varje gång en varelse utför en handling förbrukar den en del av sina energiresurser. (2) De energiresurser en levande varelse har till sitt förfogande är alltid begränsade. (Detta skulle kunna förklaras som en följd av att levande varelser är begränsade i tid och rum, men dessa begränsningar kan lika väl förklaras som en följd av att de levande varelsernas energiresurser är begränsade.) (3) När en levande varelse har förbrukat tillräckligt mycket av sina energiresurser måste den ersätta det som har förbrukats. Om energiresurserna underskrider den nivå där varelsens möjligheter att underhålla dem hotas är varelsens existens hotad. En levande varelse måste därför hela tiden överföra nya energiresurser till sig. En levande varelses existens är beroende av ett tillräckligt högt och konstant energitillflöde. (Detta flödes närmare beskaffenhet betingas av den levande varelsens beskaffenhet. Olika typer av varelser behöver olika typer av energi, i olika stora mängder och med olika långa intervaller.) (4) En levande varelse har ett (mycket starkt) incitament att öka sina energiresurser så mycket det går och att göra resurstillflödet så högt och regelbundet som möjligt. Det är i detta incitament som livets dynamik ligger. När detta incitament av någon anledning försvagas så försvagas även livet självt. Att älska livet är att alltid vilja fortsätta att utvecklas och växa. (5) Omfattningen hos en levande varelses energiresurser = omfattningen hos dess existensmöjligheter eller handlingsmöjligheter. (6) En levande varelses energiresurser = varelsens existens = varelsen själv. När en levande varelse förbrukar en del av sina energiresurser förbrukar den alltså en del av sig själv.

För att en enhet T ska kunna överföra en enhet E till sig från en annan enhet A måste T förbruka (en del av) sin energi.

Eftersom T är beroende av energi för att kunna fortsätta att existera och överföra nya enheter till

sig, eftersom den energi som T har tillgång till alltid är begränsad och eftersom varje försök att överföra nya enheter medför att T:s energitillgångar minskar något, måste T förr eller senare ersätta detta energibortfall på något sätt. Det enda sätt som T kan få ny energi på är genom de enheter som T lyckas överföra till sig. Detta kan T få på flera olika sätt: (1) genom att utvinna ny energi direkt ur en enhet E, t.ex. genom att äta E, (2) genom att använda E som ett verktyg för att utvinna energi ur andra enheter, t.ex. genom att använda sin Leatherman för att knäcka en nöt eller öppna en konservburk, (3) genom att använda E som ett verktyg för att överföra nya energibärande enheter till sig, t.ex. genom att använda sitt kreditkort för att köpa mat, eller (4) genom att använda den energi som T har utvunnit ur E för att överföra nya enheter till sig som kan användas på något av sätten (1)-(3).

E:s energipotential består i de olika sätt som T kan använda E för att direkt eller indirekt skaffa sig ny energi på. Det är i E:s energipotential som E:s värde för T ligger. Om E saknar energipotential eller om den är för låg för att uppväga de ansträngningar som T måste göra för att tillägna sig E innebär överföringen av E en *förlust* för T, d.v.s. den minskar T:s existensmöjligheter. Stora eller upprepade förluster av detta slag innebär ett hot mot T:s existens. Om E:s energipotential är högre än den energi T behöver använda för att tillägna sig E och för att realisera (en del av) denna potential innebär överföringen en *vinst* för T, d.v.s. den ökar T:s existensmöjligheter.

Att T:s existensmöjligheter ökar innebär bl.a. att T:s överföringsmöjligheter ökar. En vinst möjliggör alltid någon form av ackumulation eller tillväxt. Detta gör att den levande varelsens incitament att skaffa sig ett energiöverskott eller en vinst blir ännu starkare. Detta incitament kan bli så starkt att vinsten blir ett incitament i sig. När detta sker har vinstens existensbefrämjande effekter hamnat i bakgrunden. För att detta inte ska få negativa effekter (för varelsen själv eller för de varelser i dess omvärld som den är förbunden med genom olika beroenderelationer) måste det finnas någon form av konkurrens mellan någorlunda jämnstarka varelser som sätter en gräns för de enskilda varelsernas möjligheter att ackumulera resurser. Denna konkurrens eller detta hot om (en energikrävande) konkurrens kan ge upphov till eller förstärka ett incitament att samarbeta istället för att konkurrera.

Eftersom olika typer av levande varelser kan använda en viss typ av enheter på olika sätt kan enheter av ett och samma slag ha olika energipotential för olika varelser. Vari en viss enhets energipotential ligger och hur denna potential (bäst) kan utnyttjas av en viss varelse är en fråga som ligger utanför ämnet för denna uppsats. Denna fråga är ämnet för livet självt, skulle man litet hög-

tidigt kunna säga. Att försöka upptäcka och utnyttja energipotentialen hos företeelserna och förhållandena omvärlden är vad livet fundamentalt sett går ut på.

Men varför har E:s energipotential ett värde för T? Vad är det som ger E:s energipotential ett värde för T? Värdet hos E:s energipotential ligger ytterst sett i det värde som T:s energi har för T själv, d.v.s. i det värde som T:s liv har för T själv. Det är den omständigheten att T:s existens utgör ett värde för T som ger E och den energi som T direkt eller indirekt kan skaffa sig med hjälp av E ett värde. Men innebär inte denna förklaring ett brott mot den grundläggande principen att ingenting har ett värde i sig självt? Nej, för det som ger T:s existens ett värde eller, annorlunda fattat, en mening ligger i att den gör det möjligt för T att överföra enheter från omvärlden till sig själv. Det är i överförandet av enheter från omvärlden eller, rättare sagt, i (de tillräckligt framgångsrika) ansträngningarna att försöka överföra enheter från omvärlden som värdet eller meningen hos T:s existens ligger för T själv. I samma mån som T:s möjligheter att göra dessa ansträngningar (på ett tillräckligt framgångsrikt sätt) försämras eller försvinner förlorar T:s existens i värde och mening. Detta innebär att värdet hos T:s existens och hos den energi som T ackumulerar och förbrukar är förbunden med omvärlden och med de enheter den rymmer.

De levande varelsernas behov av energi är av fundamental betydelse för deras relation till omvärlden. Detta behov bestämmer direkt eller indirekt det mesta i deras liv. Det är detta behov som gör det nödvändigt för dem att utveckla en förmåga att skilja mellan bra och dåliga omvärldsenheter och mellan bättre och sämre, d.v.s. att utveckla olika typer av sinnesorgan och bedömningsförmågor. Det är också detta behov som ger deras egenskaper och tillgångar och alltså dem själva ett värde. Värdet hos de egenskaper de har, d.v.s. värdet hos intelligens (iakttagelseförmåga, diskrimineringsförmåga, planeringsförmåga etc.), styrka, uthållighet etc., ligger i deras överföringspotential, d.v.s. i de möjligheter de ger den levande varelsen att överföra energibärande eller energitillgängliggörande enheter till sig.

En typologi över överföringsrelationerna

Det finns många olika typer av överföringsrelationer. Dessa kan ordnas i en typologi som går från det allmännare till det mer specifika.

Det allmännaste fallet är givetvis när en enhet T försöker överföra en enhet E från en ospecificerad del av omvärlden till sig själv, d.v.s. när enhet A är omvärlden i sin helhet.

Detta fall kan delas upp i två litet mer specifika fall: (1) T försöker överföra E från ett A som är en annan levande och värderande varelse och (2) T försöker överföra E från ett A som inte är någon levande och värderande varelse.

Det första fallet kan i sin tur delas upp i (åtminstone) två olika fall: (1.1) T och A försöker genom någon form av frivillig överenskommelse överföra E mellan sig och (1.2) T eller A försöker på något sätt tvinga fram en överföring av E.

Dessa båda fall kan sen delas upp i ett stort antal ännu mer specifika fall. Några av de vanligaste och viktigaste av dessa är: (1.1.1) gåva, (1.1.2) byte, (1.1.3) köp, (1.1.4) hyra, (1.2.1) stöld (T försöker ta E från A utan att ge A något i gengäld), (1.2.2) påtvingning (A försöker tvinga T att ta emot E, t.ex. för att slippa behöva ta ansvaret och kostnaderna för E) etc.

Var och en av dessa överföringstyper skulle kunna delas upp i ännu fler ännu mer specifika typer (t.ex. i olika typer av gåvor). Men jag ska inte utveckla denna typologi ytterligare här, utan bara nämna att den beskattning som utövas av staten i många fall måste betraktas som en form av stöld. Så länge en individ inte har en av lagen garanterad rätt att ställa sig utanför den skattefinansierade sektorn i samhället (att inte vara tvungen att bidra till den men inte heller ha någon rätt att utnyttja den) utgör de skattemässiga överföringarna från individen till staten (och från staten till andra individer som staten av någon anledning vill gynna) en form av tvång och alltså stöld.

Med tanke på statens utbredning och makt har vi goda skäl att tro att stöld är en av de vanligaste överföringsformerna i det mänskliga samhället. En av konsekvenserna av statens växande makt är att köperrelationerna, som är lättare att kontrollera och beskatta, har stärkts på bytesrelationernas bekostnad, vilket i sin tur har gynnat de formella och opersonliga relationerna mellan människor på bekostnad av de informella och personliga. Statens uppkomst och utveckling är en av de stora revolutionerna (den största?) i det sociala livets historia. Hur framtiden kommer att se ut handlar till stor del om hur staten kommer att se ut (hur den kommer att fungera, vad den kommer att göra). Staten är den enskilda aktör som spelar störst roll för överföringsrelationerna i samhället och därigenom för värdena.

Påstående 2

Värdet V hos enhet E *realiseras* när enhet T påbörjar användningen av E, d.v.s. när T: (1) börjar omvandla den energi som finns i E till handling, (2) börjar använda E för att få energi ur andra enheter som T redan har tillägnat sig eller (3) börjar använda E som ett hjälpmedel för att tillägna sig nya energibärande enheter.

Vad som utgör *en* enhet är delvis en definitionsfråga, men det bör huvudsakligen vara en fråga om hur man uppfattar verkligheten, d.v.s. den av ens uppfattande oberoende existerande värld som man är en del av. Om vi låter våra iakttagelser av världen spela den avgörande rollen kan vi dela in de enheter som en levande varelse kan överföra till sig i två typer: (1) enheter som den levande varelsen först måste överföra till sig i sin helhet innan den kan börja använda dem och (2) enheter som den levande varelsen kan börja använda så snart den har påbörjat överföringen av dem. Till den första typen hör väl de flesta av de enheter som de levande varelserna använder som hjälpmedel för att tillägna sig andra enheter eller för att utvinna energi ur dem. Till den andra typen hör många av de enheter som den levande varelsen kan omvandla till energi direkt, t.ex. luft, ljus och vatten.

När en enhets energi börjar överföras till en levande varelse då börjar även dess värde överföras till den.

Påstående 3

Värdet V hos en enhet E *upphör* när den enhet T som har tillägnat sig E inte längre kan eller vill använda E till någonting. Det är räcker med att T slutar stå i relation till E för att E ska förlora sitt värde (för T). Om E:s värde uppstår i och med att T påbörjar ett försök att överföra E till sig, vilket innebär att T ställer sig i relation till E, måste detta värde upphöra så snart T upphör att ha någon relation till E. T:s relation till E kan upphöra av många olika orsaker, t.ex. för att T har förbrukat all energi hos E, för att E är utsliten eller har gått sönder och inte längre kan användas till något, för att T har tröttnat på E och ersatt E med något annat och bättre eller för att T har gett upp alla försök att tillägna sig E och börjat lägga sina krafter på att tillägna sig något annat istället.

Att principerna för värdenas uppkomst, förverkligande och upphörande är enkla innebär inte att den verklighet där värdena uppkommer, förverkligas och upphör är det. Detta gäller inte minst

värdenas upphörande. När upphör en levande varelse att stå i någon form av begärande (behovsmässig, viljemässig, önskemässig eller i någon annan mening känslomässig) relation till en viss enhet i omvärlden? Hur vet man att detta har skett? Och vet den levande varelsen alltid själv när det har skett?

Det säger sig självt att relationerna mellan de levande varelserna och enheterna i deras omvärld i många fall (de flesta) förändras långsamt och successivt. Det kan därför ofta vara svårt att avgöra när de upphör och om de har gjort det eller inte. I många fall har de levande varelserna fortfarande värdemässiga relationer till enheter som de inte längre använder eller som de inte har haft någon fysisk kontakt med på länge.

En levande varelses värderande relationer till sin omvärld tenderar att öka i omfattning och komplexitet under dess livstid. Detta gäller i synnerhet en så utpräglad social och kulturberoende varelse som människan. Även om vi människor förbrukar en stor mängd enskilda enheter och slutar intressera oss för många andra, formar vi varaktiga värderande relationer till successivt allt fler företeelser och förhållanden. Ju mer vi ser av världen desto mer begär vi av den. Genom vårt begär skapar vi en värld av värden inuti den fysiska eller materiella världen. Det är i denna värld vi lever som människor. Vi är i vår egenskap av människor i en bemärkelse identiska med denna värld av värden.

Fördjupningar och kommentarer

Felaktiga värden och korrigeringar av värden

Till det en värdeteori måste kunna förklara hör bl.a. följande: (1) när en värdering av en enhet är korrekt och när den är felaktig, (2) varför en värdering av en enhet är felaktig och (3) hur en felaktig värdering kan korrigeras.

Den bärande tanken hos min värdeteori är att värdet V hos en enhet E gäller i och genom överföringsrelationen mellan en tillägnare T och en avägnare A .

När denna överföringsrelation upphör, oavsett om det beror på att den har fullbordats, d.v.s. på att E i sin helhet framgångsrikt har överförts från A till T , eller på att den av någon anledning har avbrutits i förtid och att ingen av de värderande varelser som är inblandade i den har för avsikt att

återuppta den igenom inom ramarna för den del av deras framtid som omfattas av och betingas av deras värdestyrda planer och handlingar, upphör E att ha V.

När överföringen har fullbordats upphör E att ha V därför att E då har upphört att existera som en separat enhet och istället blivit en del av T (av T:s liv och handlingsmöjligheter). E:s värde är därmed en del av T:s värde. T:s värde betingas i sin tur av T:s kapacitet att tillägna sig nya enheter från omvärlden. Genom att tillägna sig E har T i bästa fall förstärkt denna kapacitet och i näst bästa fall lyckats bibehålla den på någon slags normalnivå, vilket innebär att T antingen har förstärkt eller bibehållit sitt eget värde.

Att V hos E gäller i och genom överföringsrelationen mellan T och A kan uttryckas så att V är *korrekt* för E i denna överföringsrelation. Detta skulle också kunna uttryckas med formeln $VE(T \leftrightarrow A)$. Den dubbelriktade pilen i formeln motiveras med att en överföringsrelation alltid rymmer en dubbel rörelse. Oavsett om det bara är T som är aktiv eller om både T och A är det så resulterar denna aktivitet alltid i att A ger eller släpper något ifrån sig. Denna formel utgör en sammanfattning av grundtanken hos min värdeteori.

Innebär detta att ett värde aldrig kan vara felaktigt? Finns det inga överföringsrelationer som kan uttryckas med formeln $\neg VE(T \leftrightarrow A)$?

Värdet hos E betingas bl.a. av den energi (den kraft och de resurser) som T lägger ner på att försöka tillägna sig E. (Hur mycket energi T lägger ner på detta betingas i sin tur av T:s uppfattning av E:s värde eller energipotential.) Om T märker att det går åt för mycket energi för att överföra E kan T göra något av följande: avbryta försöket, minska dess omfattning (så att mer energi kan läggas på andra överföringsförsök) eller uppskjuta det till ett senare tillfälle (när T har större energiresurser till sitt förfogande). Var och en av dessa handlingar innebär en korrigering av E:s värde. På vilket sätt och hur mycket beror på den konkreta situationen, d.v.s. på vem T är, vad E är, vilka resurser och handlingsmöjligheter T har m.m. Om T efter att ha lyckats tillägna sig E märker att E inte kan användas på det sätt som T har tänkt eller inte fungerar så bra som T har trott kan T försöka göra sig av med E igen. Om T inte kan få tillbaka lika mycket genom avvägandet som T lade ut på tillägnandet innebär även detta en korrigering av E:s värde. Denna förlust leder förmodligen till att T inte kommer att försöka tillägna sig fler enheter av E:s typ eller åtminstone inte kommer att lägga ner lika mycket energi som tidigare på att försöka göra det. Även detta innebär en korrigering av E:s värde.

En värderande varelses liv är alltså, som dessa exempel antyder, fyllt av värdekorrigeringar. Dessa korrigeringar kan givetvis gå i såväl positiv som negativ riktning, för en enhet kan ju också visa sig ha en större energipotential (ett högre värde) än varelsen trodde när den bestämde sig för att försöka tillägna sig den (betesmarken kan visa sig rymma oljefyndigheter, de smutsiga plåtjusstakarna kan visa sig vara av silver etc.).

Kontrollen av överföringsrelationen

För att en enhet E ska få värdet V i och genom en överföringsrelation mellan en tillägnare T och en avägnare A måste denna relation kontrolleras (upprättas och upprätthållas) av T och A. (Under förutsättning att både T och A är värderande varelser. Om A inte är någon värderande varelse räcker det med att den kontrolleras av T.) Detta kan också uttryckas på följande mer nyanserade sätt: V hos E gäller i och genom överföringsrelationen mellan T och A om och i den mån denna relation kontrolleras av T och A.

Detta innebär att om T och A inte kontrollerar överföringsrelationen, t.ex. om T bara gör vad T' säger eller om A bara är en mellanhand för A', så gäller V hos E inte mellan T och A utan istället mellan T' och A, mellan T och A' eller mellan T' och A'. Om och i den mån överföringen av E mellan T och A kontrolleras av några andra enheter T' och A' så gäller V hos E i och genom relationen mellan dessa enheter istället. En direkt följd av detta är att V hos E inte är korrekt eller felaktigt i relation till T och A utan i relation till T' och A'.

Det finns inte (går inte att ange) någon gräns för hur många värderande varelser som kan vara inblandade i överföringen av någon viss enhet (någon viss mängd enheter). Om fler än två individer är inblandade i överföringen av en enhet och de alla utövar någon form av kontroll över överföringen (men inte nödvändigtvis av samma slag eller lika stor) kommer värdet hos enheten att gälla i relation till samtliga dessa individer i proportion till den kontroll de utövar över överföringen. Detta är en beskrivning av en sida hos grundstrukturen hos det mänskliga samhället. Samhället kan fattas som bestående av ett antal (av varandra i någon utsträckning självständigt fungerande och med varandra inte alltid konfliktfritt interagerande) överindividuella institutioner som kontrollerar överföringsrelationerna mellan de enskilda individerna (bestämmer vad som får överföras, mellan vem och hur).

Vad innebär det att en tillägnande eller avägnande enhet kontrolleras av en annan enhet? Eftersom en enhets värde är kopplat till dess energipotential (vad den kan göra eller vad den kan användas till) måste det innebära att den kontrollerande enheten använder sin energi för att kontrollera den andra enhetens energianvändning för att därigenom tillägna sig en tredje enhet, som är så beskaffad (i sig själv eller står i ett sådant förhållande till sin omvärld) att den bara kan tillägnas på detta indirekta sätt eller att detta indirekta sätt är det bästa (snabbaste, säkraste, energieffektivaste) sättet att tillägna sig den på.¹

Om den kontrollerande varelsen varken sparar energi eller gör det lättare för sig att skaffa ny energi genom sin kontrollutövning ger denna verksamhet upphov till en förlust för henne. Förlustbringande kontrollutövning kan bero på olika slags missuppfattningar, t.ex. på en felaktig värdering av den enhet som den kontrollerande varelsen försöker tillägna sig eller av den varelse som den försöker kontrollera i syfte att genomföra tillägnandet.

Det bör tilläggas att en värderande varelses kontroll av andra varelser kan ge upphov till andra vinster än dem som de enheter som den eventuellt lyckas tillägna sig på detta sätt kan ge den. Genom att utöva kontroll över andra varelser kan den kontrollerande varelsen hindra dem från att konkurrera med den på samma villkor om enheterna i omvärlden. Ett framgångsrikt utövande av sådan konkurrenskontroll kan ge varelsen en successivt allt starkare ställning i samhället, vilket i sin tur kan avskräcka andra varelser från att försöka konkurrera med den av rädsla för att själva få sin överföringsfrihet inskränkt. Det är således fullt möjligt att en kontroll av andra värderande varelser, som är förlustbringande i förhållande till de överföringar som den själv direkt ger upphov till, kan vara tillräckligt vinstbringande i andra avseenden för att den totalt sett ska löna sig, ja, rentav löna sig mycket. I denna möjlighet ligger en av förtryckets grundförutsättningar.

Den värdeskapande överföringen av en enhet mellan en tillägnare och en avägnare är en aktivitet, d.v.s. en (målmedveten) handling. Att bara vara i besittning av en enhet, t.ex. genom en slump eller genom att bli påtvingad den, räcker inte för att den ska få ett värde. För att en enhet ska få ett värde för en värderande varelse som har fått enheten i sin besittning utan någon egen önskan eller ansträngning måste varelsen utveckla en vilja att behålla den, d.v.s. utveckla en överföringsrelation till enheten i syfte att behålla den (så länge som möjligt).

---

¹ Det *kan* innebära detta, men *måste* det göra det? Kan det inte innebära andra saker också?

Exemplifierande bestämmningar av basenheterna T, A och E

En tillägnare T och en avägnare A kan vara vad som helst som en överföring av något slag kan äga rum mellan. Den enda begränsningen är, som sagt, att T måste vara en värderande enhet, d.v.s. en levande varelse med behov, målsättningar, handlingsförmåga m.m.

Är alla levande varelser också värderande varelser? Det beror delvis på vad man menar med att ha målsättningar och handlingsförmåga. Om man med detta menar att man i en för sin överlevnad signifikant utsträckning kan styra sig själv med hjälp av sitt medvetande eller förnuft, d.v.s. att man genom någon form av informationsinteraktion med omvärlden själv kan bestämma vad man ska göra och inte göra, så är inte alla levande varelser värderande varelser.

Den enhet E som överföringsrelationen gäller kan vara vad som helst som T och A kan försöka överföra mellan sig. Det T och A försöker överföra mellan sig begränsar sig för det mesta (men naturligtvis inte alltid) till sådana enheter som de eller några andra tillägnare och avägnare inom deras aktivitetskrets tidigare har lyckats överföra mellan sig.

T kan vara en mänsklig individ och A kan vara den icke-mänskliga delen av T:s omgivning, d.v.s. naturen, T och A kan vara två mänskliga individer, T och A kan vara två grupper av mänskliga individer, två företag, två stater etc.

E kan vara en naturresurs, t.ex. syre, vatten, ljus, värme, rum (rörelseutrymme), växter, djur, mineraler, könsceller eller bröstmjölk.

E kan vara något som har frambringats genom en eller flera mänskliga individers aktivitet (insamlats, upptäckts, tillverkats, upplevts, insetts, uppfunnits etc.), t.ex. föda, kläder, verktyg, vapen, information (kunskap om var något finns eller om vad har hänt eller håller på att hända på någon viss plats, kunskap om andra människors avsikter och handlingar, kunskap om hur man ska göra för att tillverka ett visst hjälpmedel eller uppnå något visst mål etc.), traditioner, moralregler eller kulturprodukter som diktverk, målningar och musik.

E kan vara en annan mänsklig individs praktiska hjälp (arbetstid), väpnade bistånd, respekt, medkänsla, vänskap, kärlek, fysiska närhet etc.

E kan vara ett konventionellt betalningsmedel, d.v.s. något som man har kommit överens om ska

fungera som ett bytesmedel vid vissa eller alla typer av överföringar i samhället, som t.ex. salt, snäckor, guldstycken, pengar eller kreditkort.

Det ömsesidiga utbytet 1 – förhandlingar

Överföringsrelationen mellan två mänskliga individer skiljer sig från överföringsrelationen mellan en mänsklig individ och naturen genom att den är eller kan vara dubbelriktad (tvåsidig, ömsesidigt) på ett sätt som relationen mellan människa och natur inte kan vara.

Överföringen mellan människa och natur är ensidig i två avseenden: (1) det är bara människan som handlar och (2) överföringen går bara åt ett håll – från naturen till människan. Människan spelar alltid rollen som tillägnare och naturen spelar alltid rollen som avägnare.

Offergåvor, böner och liknande som frambärs/framställs till naturen eller till olika makter i den bygger på ett förmänskligande av naturen eller av någon viss företeelse hos den, d.v.s. de bygger på en uppfattning av naturen som en medveten agent. Handlingar av detta slag förutsätter således att människan betraktar sin relation till naturen som en relation till en annan människoliknande varelse eller kraft.

En överföring mellan två människor är som regel tvåsidig. Åtminstone i den mån de uppfattar varandra som människor. Den bygger som regel på ömsesidig aktivitet (såväl avägnaren som tillägnaren utför medvetna och aktiva handlingar) och båda parter spelar normalt både avägnarens och tillägnarens roll. Individ I1 ger något till individ I2 i utbyte mot att I2 ger något till I1. Detta ömsesidiga givande och tagande saknas naturligtvis i många enskilda fall, men ofta (för det mesta?) ingår dessa överföringar i mer varaktiga relationer, där den individ som är givare vid ett tillfälle är tagare vid ett annat. Att det ömsesidiga givandet och tagandet är den normala eller t.o.m. naturliga ordningen finns det f.ö. många vetenskapliga belägg för inom bl.a. biologin, psykologin och ekonomin.² Vi har således goda skäl att tro att tvåsidigheten eller ömsesidigheten är regeln när det gäller överföringsrelationer mellan mänskliga individer. Därmed inte sagt att ömsesidigheten alltid eller ens för det mesta innebär att båda parter tjänar kvantitativt eller kvalitativt (ex-

---

² Se bl.a. den moderna biologins teorier om reciprok altruism (som förklarar hur det kan vara egenyttigt att vara oegennyttig) respektive om (de långsiktiga) fördelarna hos lika-mot-lika (tit-for-tat) strategier (det lönar sig i längden att lita på människor som man inte känner under förutsättning att man är beredd att genast ge igen om de visar sig svika ens förtroende).

akt) lika mycket på varje enskild överföring.

Tvåsidigheten eller ömsesidigheten hos överföringsrelationerna mellan mänskliga individer får ett av sina tydligaste uttryck i de mer eller mindre omfattande *förhandlingar* som ofta föregår en överföring och i många fall även beledsagar de olika etapperna hos den.

Innan två individer I1 och I2 genomför en överföring av någon enhet mellan sig kan de förhandla med varandra om vilka villkor som ska gälla för denna överföring. Vad de först och främst förhandlar om är givetvis vad I1 ska överföra till I2 och vad I2 i gengäld ska överföra till I1, men de kan även diskutera sådana saker som hur överföringen ska genomföras (var, när, i vems närvaro etc.), vilka garantier de ska ge varandra för att överföringen fungerar som den ska och för att de enheter som de byter med varandra motsvarar vad de har kommit överens om samt, inte minst, hur de ska gå till väga för att lösa eventuella konflikter som kan uppstå mellan dem p.g.a. överföringen. (Detta är inte en beskrivning av mönstret för moderna affärssuppgörelser utan av mönstret för överenskommelser mellan människor i alla tider och kulturer. De moderna i regel skriftliga och i många fall ytterst detaljerade affärsöverenskommelserna förutsätter och bygger på detta mönster. De utgör den senaste utvecklingsformen i en lång serie av olika former av mellanmänskliga överenskommelser.)

Den aktivitetsmässiga ömsesidigheten hos (ett stort antal av) överföringsrelationerna mellan mänskliga individer och de mer eller mindre omfattande förhandlingar som denna ömsesidighet kan ta sig uttryck i, kan bl.a. få till följd att värdet hos den enhet som överföringen gäller etableras oberoende av om den överförs eller ej. Detta kan gå till på följande sätt: (1) värdet hos en enhet E1 etableras innan den överförs genom att de båda individerna I1 och I2 som vill överföra den mellan sig kommer överens om att värdet hos E1 motsvarar värdet hos en annan enhet E2 och att E2 ska ges i utbyte mot E1, (2) det ömsesidigt tillfredsställande bytet av E1 mot E2 etablerar värderingen $VE1 = VE2$ för eventuella framtida överföringar av enheter av dessa båda slag mellan I1 och I2 och (3) därigenom eventuellt även för överföringar mellan andra individer som betraktar I1 och I2 som omdömesgilla värderare och praktiska föredömen. På detta sätt kan en bas av relativt fasta och beständiga värderingar växa fram, vilket i sin tur kan ligga till grund för utvecklingen av en relativt fast och beständig social struktur, d.v.s. ett samhälle. Samhället, d.v.s. de relativt beständiga eller institutionaliserade sociala relationer som inte bygger på släktskap eller på ofta upprepad fysisk närhet baserade personliga relationer, vilar på ömsesidiga värderingar av detta slag.

Men det ömsesidiga utbytet mellan de två individerna I1 och I2 omfattar mer än bara de enheter de förhandlar om, för även det de säger och gör under dessa förhandlingar utgör givetvis en form av överföring, nämligen en överföring av information om bl.a. vilka mål de har och varför, vad de vill ha av varandra och vad de kan tänkas vara beredda att lämna i utbyte. Eftersom det är naturligt och sunt (överlevnadsbefrämjande och långsiktigt produktivt) att försöka få ett så stort utbyte som möjligt av en överenskommelse och eftersom denna drift lätt kan få en individ att falla för frestelsen att använda olika former av bedrägerier för att öka sitt utbyte (spelat ointresse, underbud och överbud, undanhållande av väsentlig information om det bytet gäller etc.), kommer den informationsöverföring som äger rum mellan två köpslående individer ofta att omfatta sådant som de båda parterna varken avsåg eller önskade att överföra samtidigt som den saknar sådant som de trodde och förutsatte att den skulle omfatta. Bedrägerier är dock en riskabel sak. I synnerhet mellan jämlika parter. Ty förr eller senare avslöjas de och då får den som inte har varit tillräckligt sanningsenlig eller som inte har en tillräckligt trovärdig förklaring att komma med svårt att köpslå på samma villkor som förut. Vilket givetvis är precis som det ska vara. (Sanningen eller sanningsbegreppet har f.ö. varken sitt ursprung i filosofin eller i naturvetenskapen utan i köpslåendet och byteshandeln.) Förhandlingarna kan även kompliceras av att en av parterna befinner sig i någon form av överläge eller underläge i förhållande till den andra parten – socialt (statusmässigt), åldersmässigt, ekonomiskt, behovsmässigt, maktmässigt, informationsmässigt etc. När detta är fallet sätts många av de mekanismer ur spel som gör det möjligt för den som har blivit utsatt för någon form av bedrägeri att straffa bedragaren, t.ex. genom att inte ingå några nya överföringsrelationer med denne igen. Detta är huvudorsaken till varför förtryck och ofrihet får så negativa konsekvenser för samhället och till varför de blir större (uppstår snabbare och sprider sig fortare) ju större ofriheten är.

Överföring av information

Överföring av informationsenheter är en av de viktigaste typerna av överföringsrelationer mellan mänskliga individer. Det är också en av de vanligaste typerna eller rentav den allra vanligaste, eftersom så gott som varje överföring oavsett vilka enheter den gäller samtidigt innebär en överföring av någon form av information om de enheter som överföringsförsöket gäller, om de individer som försöker överföra dem och om de yttre förhållanden som överföringsförsöket företas under.

Överföring av informationsenheter utgör i många fall ett viktigt eller t.o.m. nödvändigt hjälpmedel vid överföringen av andra enheter. För att två individer I1 och I2 ska kunna överföra en enhet E mellan sig måste de för det mesta, ja, förmodligen så gott som alltid, först överföra viss information mellan sig innan de påbörjar den huvudsakliga överföringen. Ett enkelt och vardagligt exempel på detta slags förberedande informationsöverföring är de prislappar som en butiksinnehavare sätter på sina varor. När I1 och I2 genomför den huvudsakliga överföringen måste de dessutom många gånger fortsätta att överföra information mellan sig samtidigt som de gör detta för att överföringen ska avlöpa som det är tänkt. Och om I1 och I2 vill upprätthålla och vidareutveckla sin relation så att de lättare, snabbare och säkrare och till större gagn för dem båda kan genomföra nya överföringar i framtiden, gör de klokt i att fortsätta överföra information mellan sig även efter att de har avslutat sin transaktion på ett framgångsrikt sätt, t.ex. hålla varandra uppdaterade om hur de kan komma i kontakt med varandra.

Något som skiljer informationsöverföringen från överföringen av många andra typer av enheter, t.ex. fysiska eller materiella ting som föda och verktyg, är att den till stor del sker automatiskt, ofta oplanerat och oavsiktligt och dessutom i stor utsträckning omedvetet. En konsekvens av detta är att informationsöverföringen i hög grad (i högre grad av vad som gäller t.ex. de materiella tingen) är eller kan vara ömsesidig och likvärdig. Alla individer besitter information. Varje individ som står i en överföringsrelation till andra individer har någon information som de andra individerna är intresserade av. Det som byts mot information är för det mesta annan information, men det händer också att man betalar för den med pengar eller med någonting annat som inte är information. För vissa typer av information, t.ex. sådan som det har kostat mycket att få fram eller som har en stor kommersiell potential, är det snarare regel att man betala, precis som för andra varor och tjänster. Det som informationen värderas i är ytterst sett dess praktiska användbarhet, d.v.s. dess reella eller potentiella betydelse för människans liv och handlingsmöjligheter, men för att avgöra vilken betydelse en viss information har eller kan tänkas ha i detta hänseende måste man använda annan information vars praktiska betydelse redan har fastställts. Vilken information och hur mycket en individ lyckas överföra till sig från andra individer eller från den icke-mänskliga delen av omvärlden beror dock i hög grad på hur intelligent och uppmärksam hon är och inte minst på hur stor erfarenhet hon har, t.ex. på hur god hennes människokännedom är. Detta är egenskaper som kan variera mycket mellan olika mänskliga individer. En direkt följd av detta är att en individ I1 i kraft av sin större erfarenhet eller intelligens kan utvinna mer information ur en viss överföringssituation än vad en annan individ I2 kan, vilket i sin tur kan göra det möjligt för I1 att skaffa sig en gynnsammare överföringsposition i förhållande till I2. Men tillvaron är alltför

komplex för att goda kunskaper och ett gott omdöme alltid ska få detta resultat. Ibland kan tvärtom en brist på kunskap eller eftertanke verka handlingsbefrämjande i positiv mening.

Överföringen av information och värderingen av den är ett intressant och betydelsefullt specialfall av överföring. Det skulle kunna göras till föremål för särskild undersökning

Det ömsesidiga utbytet 2 – olika värderingar

Det ömsesidiga utbytet, d.v.s. den dubbelriktade eller tvåsidiga överföringen, är en viktig typ av överföring som innebär att en enhet E1 överförs i utbyte mot en annan enhet E2 och att de individer som är inblandade i överföringen alltså växlar mellan att vara tillägnare och avägnare.

Vad som är ett ömsesidigt utbyte och vad som inte är det begränsas inte av tid och rum. De ömsesidiga utbyten som är lättast att iaktta äger givetvis rum på en och samma plats vid en och samma tidpunkt, men beroende på de bytande individernas biologiska egenskaper, moraliska kvaliteter, sociala och tekniska situation etc. kan de även äga rum vid tidpunkter och på platser som ligger mer eller mindre långt ifrån varandra. Det som betingar och begränsar det ömsesidiga utbytet är helt enkelt de bytande individernas möjligheter att upprätta och upprätthålla ömsesidiga relationer med varandra. Varav den lika självklara som betydelsefulla slutsatsen följer att om deras möjligheter att upprätta och upprätthålla ömsesidiga relationer ökar så ökar också deras möjligheter att byta enheter med varandra. Det är på det *ömsesidiga* utbytet som samhället vilar. För att ett samhälle ska fungera måste det ömsesidiga utbytet vara tillräckligt stort och omfatta tillräckligt många tillräckligt betydelsefulla enheter.

Grundprinciperna för bestämmandet av värdet hos de enheter som byts mot varandra är givetvis desamma för de tvåsidiga överföringsrelationerna som för de ensidiga även om de yttre formerna för det skiljer sig åt mellan situationerna. Värdet hos enheterna bestäms i och genom utbytesrelationen (primärt genom den överenskommelse som ger upphov till relationen och sekundärt genom uppfyllandet av denna överenskommelse) och denna relation bestäms i sin tur av de värderande individer som utbytet äger rum mellan eller, rättare sagt, som styr utbytet, d.v.s. som bestämmer vad som ska bytas mot vad och hur, var och när det ska ske.

En viktig sida av denna typ av överföringar är att de individer som genomför dem kan ha *olika värderingar* av de enheter som de byter mellan sig. Om en individ I1 har fler E1 än hon behöver

men för få E2 kommer hon att värdera E2 högre än E1; om en individ I2 har fler E2 än hon behöver men för få E1 kommer hon att värdera E1 högre än E2. Om I1 och I2 möts gör dessa värderingsskillnader att de har goda möjligheter komma överens om att byta (ett antal) E1 mot (ett antal) E2.

Dessa värderingsskillnader, som givetvis kan bero på en mängd olika saker (aktuella behov, tillgångar, framtidsplaner, uppfinningsrikedom och handlingsförmåga, livserfarenhet och informationstillgång etc.), är en av de viktigaste drivkrafterna bakom utbytesrelationernas uppkomst och utveckling. Detta blir särskilt tydligt ju större knappheten (bristen på resurser eller på någon viss resurs) är i ett samhälle. Om det inte hade funnit några värderingsskillnader mellan människorna i ett samhälle skulle knappheten, d.v.s. förhållandet att behovet av resurser är större än tillgången på dem, ha lamslagit utbytet mellan dem, vilket i sin tur skulle ha verkat nerbrytande på samhället. Tack vare att värderingsskillnaderna mellan människor är både många och stora verkar knappheten istället pådrivande på utbytet, vilket i sin tur leder till att knappheten minskar och till att samhället kan utvecklas ytterligare, d.v.s. anta en form som bättre motsvarar människornas behov, förhoppningar och önskningar.

En av dessa värderingsskillnaders många intressanta konsekvenser är att de kan öka värdet hos de bytbara elementen i ett samhälle utan att dessa element behöver förändras kvantitativt eller kvalitativt. De kan m.a.o. ge upphov till en värdestegring, d.v.s. ett ökat välstånd, utan att det sker några förändringar hos de värderade enheterna. Tillväxt är primärt en värdestegring (en ökning av summan av alla värden i ett samhälle). Värdetillväxt kan alltså äga rum även utan att det sker någon tillväxt i kvantitativ eller kvalitativ mening. Men en förutsättning för att detta ska kunna ske är att de enskilda individerna (de värderande varelserna) kan byta sina enheter fritt mellan sig. D.v.s. förutsättningen är att det finns en fri marknad. Det är bara om och i den mån marknaden är fri som det kan ske en värdetillväxt i ett samhälle utan att utnyttjandet av den icke-mänskliga omvärlden eller naturen behöver öka.

Pengar

För att lättare kunna hantera de många och stora värderingsskillnader som finns i ett samhälle, vilka ytterst sett bottnar i att de enskilda individernas böjelser och levnadsomständigheter skiljer sig åt och som såväl tar sig uttryck i att olika individer värderar samma typ av företeelse olika högt som i att de värderar olika typer av företeelser lika högt, har människan utvecklat universellt an-

vändbara bytesmedel av skilda slag med vars hjälp de enskilda individernas värderingar av olika typer av enheter kan uttryckas i värdet av en och samma enhet och därmed jämföras med varandra på ett på en gång betydligt enklare och exaktare sätt än förut. De har m.a.o. uppfunnit *pengarna*. Pengar är ett slags universalmått för människors värderingar. Skapandet av penningenheter för att översätta och jämföra värdena hos icke-penningenheter är en av de följdriktigaste och betydelsefullaste händelserna i överföringsrelationernas historia. (Det kan till sin innebörd och betydelse bara jämföras med skapandet av ett språk för att översätta de individuella begreppen till gemensamma – identiska – tecken.³) Man kan hävda att introducerandet av pengar fullkomnar överföringsrelationerna genom att det i princip möjliggör alla tänkbara överföringar mellan vilka värderande individer som helst.

Till pengarnas många förtjänster hör bl.a. att de gör det möjligt att upptäcka och uttrycka värdet hos företeelser som annars inte skulle ha haft något värde eller vars värde annars inte skulle ha kunnat utnyttjas som bytesmedel. Pengar kan på detta sätt ge människor tillgångar som de inte skulle ha haft eller inte skulle ha kunnat utnyttja om det inte hade funnits något som deras värde kunde uttryckas i.

De som kritiserar pengarna eller pengarnas konsekvenser använder ofta argumentet att pengar inte har något värde i sig själva. De vill därmed förmodligen antyda att pengarna utgör någon slags illusion eller något slags bedrägeri. Men avsaknaden av egenvärde är inte något som skiljer pengar från andra enheter, för det finns ju inte någonting som har något värde i sig självt. Det som skiljer pengarna från de enheter som man kan köpa eller byta till sig för dem är att deras relativa värde i sin tur bygger på andra relativa värden, d.v.s. att de värderelationer som konstituerar pengarnas värde i sin tur konstitueras av andra värderelationer. Det är det faktum att pengarnas värde är indirekt i denna mening, att pengarna tillhör en annan och generellare nivå, som gör att de kan uttrycka och jämföra vilka värderingar som helst. Pengarnas värde härrör från värdet hos de enheter som de värderar och som vi kan skaffa oss med deras hjälp. Det är för att vår arbetstid och arbetsförmåga är värdefull för andra som vi kan få betalt i pengar för den och det är för att vi kan använda pengar för att köpa saker som är värdefulla för oss, som t.ex. mat, kläder och modern högteknologi, som vi accepterar att få betalt för vårt arbete i pengar. På samma sätt som det är begreppen som mening åt språkets (i sig själva meningslösa) ord och satser är det det vi producerar med hjälp av vår kropp (med hjälp av våra tankar och handlingar) som ger värde åt pengar-

---

³ Här borde man kanske även nämna matematiken, inte minst med tanke på dess betydelse för den moderna datorteknologin.

na. Pengarna är värderingarnas lingua franca. Vilket innebär att de är eller kan de bli hela mänsklighetens gemensamma språk. Globaliseringen är inte något politiskt projekt utan en ekonomisk rörelse. Globalisering är bara möjlig och kan bara fungera om och i den mån den tillåts vara en ekonomisk rörelse. Detta har globaliseringens fiender (antikapitalister, miljöaktivister och reaktionära nationalisterna) förstått bättre än många av dess förespråkare och försvarare.

Genom att i princip alla företeelsers värde kan uttryckas i pengar kan alla tillgångar som en värderande individ har, yttre såväl som inre, med pengarnas hjälp få ett uttryckbart och därigenom socialt gångbart värde. Introducerandet av pengar i ett samhälle skapar därför en radikal form av jämlikhet mellan de värderande individerna i samhället. I ett samhälle där värdet hos något kan uttryckas i pengar har alla individer ett värde – som värderare och som värderade.

Det finns få mänskliga uppfinningar som har utsatts för så mycket högljudd och okunnig kritik som pengarna. Ett extremt exempel på detta är de religiösa och politiska organisationer som betraktar pengarna som något ont eller t.o.m. som roten till allt ont. Varför väcker pengarna dessa egendomliga och överdrivna reaktioner? Det är egentligen fullt naturligt om man betänker deras radikala samhällsomvandlande kraft och den radikala individuella frihet och jämlikhet som de kan ge upphov till. Alla samhällsförändringar innebär ett hot mot dem som har makten i ett samhälle. Detta gäller i synnerhet om förändringarna hotar de sociala hierarkierna som sådana, d.v.s. om de hotar att göra dem mindre tydliga och stabila genom att göra de enskilda individernas positioner i dem mer beroende av deras egna kvaliteter och handlingar. Det är bl.a. detta som pengarna gör eller kan bidra till att göra. Det är därför inte så konstigt att pengarna hatas av många av dem som vill ha makt över andra människor, som t.ex. politiker och andra världsliga furstar, präster, intellektuella och andra "upplysta" personer. Pengarna är kanske den mest revolutionära uppfinning som människan någonsin har gjort.

De intellektuellas makthunger består fr.a. i att de vill bestämma vilka värderingar andra människor ska ha, eftersom de anser att de i kraft av sina omfattande teoretiska insikter och skarpa intelligens och, inte minst, sin höga bildning och goda smak är bättre ägnade än andra att avgöra vad som har värde och vad som inte har det. Det är givetvis fullt möjligt att veta inte bara vad som är bra eller dåligt för någon annan människa utan dessutom att veta det bättre än hon själv gör, även om det senare snarare är ett undantag än en regel, men det är däremot inte möjligt att *bestämma* vad som är bra eller dåligt för henne, eftersom värdet hos en företeelse är knutet till den enskilda värderande individens behov och andra personliga egenskaper och konkreta livsbetingelser. De

intellektuellas otålighet och arrogans bottnar en hjälplöshet som påminner om den som föräldrar kan känna när deras barn vägrar att tycka som de och inte låter sig övertalas av några argument, hur välgrundade och övertygande de än är. Denna rebelliskhet, som i många fall förvisso kan vara både missriktad och korttänkt, är ett av de tydligaste tecknen på människans tillblivelse som värderande varelse. I människans tillblivelse som värderande varelse ligger i sin tur roten till hennes begär efter frihet.

Successiva och ofullständiga överföringsrelationer

Det är snarare regel än undantag att en överföring av en enhet sker i flera olika etapper eller att den tar så pass lång tid att den inte kan anses ske vid ett och samma tillfälle. Det är också vanligt att överföringen av en enhet inte är fullständig utan bara omfattar en större eller mindre del av den. (Om man uppfattar en överföring som successiv eller ofullständig eller inte beror givetvis i hög grad på hur man uppfattar – avgränsar – de enheter som överföringen gäller. När en varelse andas t.ex. är överföringen av syre en process som äger rum kontinuerligt under en längre tid medan överföringen av varje separat syremolekyl sker vid en specifik tidpunkt.)

De successiva eller ofullständiga överföringsrelationerna kan ta sig ett stort antal olika former och deras konsekvenser är många och stora. En betydelsefull form av successiva överföringar representeras av de typer av enheter som varelser likt människan lägger upp förråd av i syfte att förbättra sina överlevnadsmöjligheter under bristperioder, som t.ex. bränsle och föda. En betydelsefull form av ofullständiga överföringar representeras av de typer av enheter som människor tillägnar sig och försöker behålla kontrollen över utan att använda dem hela tiden, som t.ex. verktyg av olika slag, kläder och husgeråd eller boskap, vattenresurser och landområden.

Beträffande enheter av materiellt eller fysiskt slag gäller generellt sett att de endast kan överföras fullständigt om de kan föras in i den värderande varelsens kropp och bli en del av den på något sätt, t.ex. genom att förbrännas av den och omvandlas till energi, som sen i sin tur kan omvandlas till (livsbefrämjande) idéer och handlingar av olika slag. Följande är några exempel på enheter som kan bli en del av den tillägnande varelsens kropp på detta uppbyggande och upprätthållande sätt: syremolekyler, vattenmolekyler, kolhydrater, fetter, doftämnen och vissa typer av mikroorganismer. Fysiska företeelser som t.ex. verktyg och kläder kan däremot aldrig överföras i sin helhet vid ett och samma tillfälle utan endast partiellt och successivt genom att användas, d.v.s. genom att göras till en del av den levande varelsens handlande. Eftersom människan för sin över-

levnad är starkt beroende av en mängd olika enheter av detta senare slag, fr.a. för att – på ett enklare, snabbare och säkrare sätt – kunna skaffa sig nya enheter av det ”förbrännbara” slaget, innebär detta ett väsentligt hinder för hennes möjligheter att kontrollera sin omvärld eller, anorlunda uttryckt, att kontrollera överföringsrelationerna mellan sig själv och sin omvärld. Människans viktigaste verktyg för att övervinna eller minska dessa hinder är samhället, d.v.s. skapandet och utvecklandet av olika former för samarbete och social kontroll. Det största hindret för människans möjligheter att kontrollera sin omvärld utgörs nämligen av andra människor.

Samtidigt som det finns många enheter i omvärlden som bara kan överföras successivt och partiellt och som det därför kan vara svårt att ha full kontroll över, finns det också många viktiga typer av enheter som kan överföras både snabbt och fullständigt. Detta gäller inte minst alla de (socialt betydelsefulla) enheter som människan frambringar med hjälp av sitt medvetande genom att samspela uppmärksam och kreativt med andra människor och med den icke-mänskliga naturen, d.v.s. alla de kunskaper, historier och övriga idéer och alla de sociala relationer och institutioner och moraliska, estetiska och andra värderingar som tillsammans utgör det mänskliga samhället och den mänskliga kulturen eller, rättare sagt, som utgör deras levande och aktiva innehåll. Vad beträffar de sociala relationerna och institutionerna så överförs de givetvis inte i sin helhet vid något specifikt tillfälle utan successivt och (förhoppningsvis) kontinuerlig under en längre tid, men överföringen av dem är vid varje enskild tidpunkt fullständigt på samma sätt som överföringen av de syremolekyler som luften består av är det.

Det successiva och partiella överförandet av vissa typer av enheter och de kontrollsvårigheter som detta ger upphov till har dock inte enbart negativa konsekvenser för de individer som försöker tillägna sig dem. Det bidrar tvärtom till att bibehålla dessa enheters värde för (de presumtiva) tilläggnarna genom att bibehålla dem som från tilläggnarna separata och eftersträvensvärda enheter.

En annan viktig konsekvens som de successiva och partiella överföringsrelationerna har är att de bidrar till att upprätthålla – och i vissa fall t.o.m. utveckla, fördjupa och stärka – relationerna mellan aväggnarna och tilläggnarna, d.v.s. till att upprätthålla de sociala relationerna mellan de mänskliga individerna, till att bibehålla och utveckla deras beroende av varandra, och därigenom till att bibehålla och utveckla samhället. De successiva och ofullständiga överföringsrelationerna fungerar på detta sätt som ett betydelsefullt socialt byggnadsmaterial. Men en förutsättning för att de ska kunna fungera på detta sätt är att de enskilda individerna äger ett tillräckligt stort mått av handlingsfrihet. Det är vår frihet som uppenbarar vårt beroende av andra människor och som gör

det möjligt för oss att göra någonting konstruktivt av det. Det är därför som politisk styrning av människor så lätt får socialt nerbrytande effekter.

Överföringarnas konsekvenser

Överföringsbegreppet är neutralt beträffande de enskilda överföringarnas konsekvenser och därmed beträffande om de är positiva eller negativa (uppbyggande eller nerbrytande, konstruktiva eller destruktiva, bra eller dåliga, goda eller onda).

Ett samhälle kan inte utvecklas (uppstå, bestå, förändras) utan överföringar mellan de enskilda individerna, d.v.s. mellan de minsta aktiva enheter som det består av. Men samtidigt som det finns många överföringar som är positiva för de enskilda individerna (som de vinner på) finns det självfallet också sådana som är negativa för dem (som de förlorar på). Att avgöra om en viss överföring är positiv eller negativ för en individ och på vilket sätt kan många gånger vara (mycket) svårt, bl.a. p.g.a. att en överförings konsekvenser är beroende av hur individen förhåller sig till dem och av vilka andra överföringar som hon och individerna i hennes omgivning deltar i just nu, nyss har deltagit i eller kan komma att delta i i framtiden. Det finns dock vissa typer av överföringar som generellt sett är negativa för den enskilda individen, som t.ex. att utsättas för våld (att bli fysiskt skadad, att hindras från att delta i en gynnsam överföring eller att få sin egendom fördärvad), att bli bestulen (att bli fråntagen sin egendom utan att få någon ersättning för den eller utan att få en tillräcklig hög ersättning för den), att bli utsatt för olika former av lögn (att bli lurad, förtalad etc.) eller att bli smittad av någon sjukdom (att utsättas för överföringar av virus eller bakterier). Men även dessa typer av överföringar kan i enskilda fall få positiva konsekvenser för den drabbade. Att med våld hindras från att ingå en affärsförbindelse med någon som man inte inser är en bedragare kan rädda en från att förlora dyrbar egendom, att luras att teckna en hemförsäkring därför att försäljaren har förfalskat inbrottsstatistiken kan visa sig vara ett lyckokast när man faktiskt drabbas av inbrott, att få en lindrig influensa kan göra att man utvecklar en immunitet som hindrar en från att bli allvarligt sjuk när man smittas av ett nytt och aggressivare virus etc.

Ännu mer komplicerat blir det när vi adderar samhället till kalkylen. Det som har gynnsamma konsekvenser för en enskild individ kan nämligen ha ogynnsamma konsekvenser för samhället i sin helhet och omvänt. Men innan vi accepterar denna beskrivning måste vi fråga oss vad samhället är, om det är något annat och mer än alla de individer som lever i det betraktade ur ett visst

tidsperspektiv och om konsekvenserna av en frivillig överföring mellan två individer, som i sin tur bygger på frivilliga överföringar, under några förhållanden kan ha moralisk relevans för några andra individer än dem tillägnaren och avägnaren redan står i moraliskt förpliktande överföringsrelationer till? Om A säljer sin gård, som har varit i släktens ägo så länge man kan minnas, till T, som har tjänat ihop köpesumman genom hårt och hederligt arbete i det företag han själv har byggt upp, vilken relevans har det då för hur vi bedömer denna överföring att gården istället för att bli T:s semesterbostad kunde ha blivit en lägerskola för missanpassad ungdom om A hade valt att sälja den till kommunen istället?

Riktiga värderingar, felaktiga värderingar och värderingar utan värde

Huvudtanken hos min värdeteori är att värdet hos en enhet E bestäms i (blir till i och består genom) en överföringsrelation mellan en tillägnare T och en avägnare A.

Denna teori har många viktiga konsekvenser för värderingarnas sanningsvärde och betydelse (för hur en värdering får ett sanningsvärde, för vad som gör detta sanningsvärde korrekt eller felaktigt och för när ett värdeomdöme bygger på en värdering och när det inte gör det).

En av dessa konsekvenser är värderingarnas *likaberättigande*, d.v.s. att en värdering av en specifik enhet inte kan vederläggas av någon annan värdering av samma enhet och att skilda värderingar av en och samma enhet eller av samma typ av enhet kan vara lika korrekta eller lika felaktiga.

Om T1 anser att E1 är värd en E2 och T2 anser att E1 är värd två E2 i överföringssituationen S då har E1 samtidigt dessa båda värden eller, rättare sagt, då kan E1 ha dessa båda värden samtidigt. Detta gäller givetvis bara under följande förutsättningar: (1) att T1 och T2 handlar på eget uppdrag och ger uttryck för sina egna värderingar i S och (2) att den marknad som de handlar på är fri, d.v.s. att de är fria att försöka genomföra vilka överföringar de vill.

Det är inte något konstigt eller paradoxalt med att olika höga värderingar av en och samma enhet kan vara lika riktiga. Det som gör en värdering riktig eller felaktig är nämligen varken något subjektivt i bemärkelsen grundlöst eller godtyckligt eller något objektivt i bemärkelsen överindividuellt eller oberoende av den värderande individen, utan det är tvärtom knutet till den enskilda individens faktiska förutsättningar och behov. Eftersom olika individer kan ha olika förutsättningar och behov, i synnerhet i en separat överföringssituation, kan de också ha olika värderingar av en

och samma enhet utan att det innebär att någon individs värderingar måste vara mindre välgrundad eller korrekt än någon annans.⁴

En not om den ideala marknaden: På en ideal marknad leder värderingsskillnaderna till att den individ som behöver en vara eller tjänst mest också får den eftersom hon kommer att bjuda mest för den. I verkligheten finns det inte någon marknad som alltid fungerar på detta sätt. Det närmaste vi kan komma den ideala marknaden är den fria marknaden, d.v.s. en marknad där utbud och priser styrs uteslutande av de individer som agerar på den, d.v.s. av de tilläggnare och avägnare som utgör parter i överföringsrelationerna på den, eftersom det bara är en marknad av detta slag som har förmågan att anpassa sig till värderingarna hos dem som vill tillägna eller avägna sig någonting. Att försöka förverkliga den ideala marknaden genom någon form av yttre kontroll av utbud och priser är omöjligt, eftersom vad som utgör en ideal marknad eller vad som utgör ett närmande till den ideala marknaden bara kan avgöras av de individer som agerar på den, d.v.s. av de som skapar de överföringsrelationer som den består av.

Det som gör en värdering riktig eller felaktig har att göra med den värderade enhetens betydelse för den värderande individens handlingsliv. Vilken denna betydelse är eller kan bli betingas fr.a. av den värderade enhetens egenskaper.⁵ Ju bättre kunskaper den värderande individen har om dessa egenskaper desto större är hennes möjligheter att göra en korrekt värdering av enheten.

Några exempel: (1) T köper ett par nya vandrarkängor till lågpris, men eftersom de är gjorda av ett svagt material och dåligt hopsatta går de sönder redan efter ett par dagar under hans fjällsemester. T:s bristande kunskaper om skor och fjällvandringar fick honom att tro att lågpriskängorna var prisvärda. Detta kostade honom inte bara vad han betalade för kängorna utan förstörde också hans semester. (2) T köper en vacker ring av en antikvitetshandlare i en främmande stad i

---

⁴ Värderingsskillnader kan hanteras på två olika sätt: (1) man köpslår och bjuder över eller under varandra tills en överenskommelse eventuellt uppnås och en överföring kan genomföras och (2) man argumenterar om vem som har rätt tills man antingen blir överens eller inser att man inte kan bli överens. Det andra ”intellektuella” eller ”filosofiska” sättet att hantera värderingsskillnader på är frikopplat från alla överföringssituationer av den (typ av) enhet som diskussionen gäller och saknar därför betydelse för denna enhets värde.

⁵ Denna betydelse betingas givetvis också av egenskaperna hos den handlande individen och hos den handlingssituation som hon befinner sig i, men den handlandes kunskaper om sig själv är som regel så pass omfattande och stabila att de inte påverkar värderingen av en enskild enhet så mycket medan hennes kunskaper om handlingssituationen p.g.a. de många och instabila faktorer som påverkar den tvärtom ofta är så pass osäkra att de måste kompletteras med andra kunskaper för att vara till någon hjälp.

tron att den är av gediget guld men upptäcker när han kommer hem att den bara är en förgylld och falskstämplad mässingsring. Det är i detta fall inget fel på T:s kunskaper om gulds värde och om guldstämplar; det är tvärtom en förutsättning för att han ska kunna bli lurad, utan vad som brister hos T i detta fall är kanske snarare hans människokännedom och förmåga att motstå frestande anbud.

Några andra betydligt mer invecklade valsituationer att fundera över: värdemässiga misstag vid val av utbildning, bostadsort, arbete, äktenskapspartner, vid val av skola till barnen, vid politiska val etc. Komplexiteten hos val av detta slag och engångskaraktären hos många av dem gör det svårt att avgöra vilken betydelse de olika alternativen har för individens handlingsliv och om eller i vilka avseenden denna betydelse är positiv eller negativ.

Det som gör en värdering av en enhet E riktig eller felaktig ligger alltid utanför enheten själv, t.ex. i en riktig eller felaktig bedömning av dess egenskaper, men det kan aldrig ligga utanför den tillägnande och värderande individen själv, d.v.s. utanför hennes handlingsliv. För det som ligger utanför en individs handlingsliv saknar betydelse för henne. Om T1:s värdering av E1 är korrektare än T2:s då måste den också vara korrektare för T2, d.v.s. då måste E1 ha värdet en E2 även i T2:s handlingsliv, och det faktum att T2 inte bjuder en E2 utan två beror då antingen på att han har missuppfattat något, t.ex. att han tror att E1:s användbarhet är större än den är, eller på att han väger in andra faktorer i sin värdering av E1 vid sidan av E1:s egna kvaliteter, t.ex. värdet av att kunna hindra T1 från att få E1.

En annan konsekvens av min värdeteori är att de individer som står utanför en överföringsrelation, d.v.s. som betraktar och bedömer den utan att själva spela rollen som tillägnare eller avägnare i den, inte kan påverka värdet hos den enhet som överföringen gäller.

En utanförstående värderare kan på olika sätt försöka påverka tillägnarna och avägnarna att värdera en viss enhet eller en viss typ av enhet på ett sätt som hon finner lämpligt, men så länge detta inte innebär någon form av aktivt deltagande (direkt eller indirekt) i den konkreta överföringsrelationen saknar det betydelse för enhetens värde. Om en tillägnare eller avägnare låter sig påverkas av en utanförstående värderares omdöme så innebär detta inte att värderaren har lyckats bidra till att ge enheten ett värde utan det visar bara att tillägnarens/avägnarens värdebildande handlingsförmåga var så beskaffad att den kunde påverkas av denna yttre faktor. Tillägnarnas och avägnarnas värdebildande handlingsförmåga påverkas av en mängd yttre faktorer, som t.ex.

tillgång och efterfrågan, men det är inte dessa faktorer som skapar värdena utan det är tillägnarnas och avägnarnas överföringsbildande handlingar.

De utanförstående värderarna är samtidigt med sitt diskuterande av olika företeelsers värde ofta inbegripna i reella överföringsrelationer, vilka typiskt sett handlar om sådana saker som social status, personligt inflytande och politisk makt. Eftersom de överföringsrelationer som de ”utanförstående värderarna” är inbegripna i befinner sig på ett högre eller mer övergripande plan än (de typer av) enheter som de diskuterar kommer dessa relationer att bilda en speciell social kontext som genom sin språkliga och abstrakta karaktär kan framstå som det sammanhang där företeelsernas rätta värde (allmängiltiga eller objektiva) undersöks och slås fast. Detta är givetvis en illusion. Politiker, akademiska experter, kulturpersoner av olika slag etc. kan inte debattera fram värdet på någonting annat än det de själva försöker överföra till sig i och genom denna debatt, som t.ex. större politiskt inflytande och högre social eller kulturell status.

Enligt min värdeteori kan bara de individer som är parter i en överföringsrelation bestämma värdet hos de enheter som överföringen gäller. Detta innebär att min värdeteori står i motsats till varje politiskt system (och varje politisk ideologi) som syftar till att styra människors värderingar, som försöker utöva makt genom att förändra eller kontrollera människors värderingar. Det mest extrema exemplet på ett politiskt system av detta slag är totalitarismen, d.v.s. ett system där staten eller, rättare sagt, den statsbärande eliten utövar total kontroll över invånarnas liv, d.v.s. bestämmer över alla deras handlingar och således över alla deras överföringsrelationer. Den politiska maktens syfte bör enligt min mening tvärtom vara att underlätta för invånarna i ett samhälle att genomföra de överföringar som de själva vill. Detta inbegriper bl.a. att hindra eller försvåra överföringar som sker mot någons vilja.

Att värdera är en praktisk verksamhet, en handling. Det räcker inte med att påstå att något har ett visst värde för att det ska få detta värde. Det hjälper inte hur många insiktsfulla och logiska argument man än har att komma med. En företeelses värde bestäms inte av åsikter och argument utan av den betydelse som en individ visar att hon tror att den kan få för hennes handlingsliv genom att försöka tillägna sig den.⁶

En not om värdenihilismen: Ursprunget till de filosofiska teorier som hävdar att värdepåståenden

---

⁶ Den bestäms givetvis också av den betydelse som den faktiskt får för individen efter att hon framgångsrikt har lyckats tillägna sig den.

inte har något sanningsvärde kan ligga i en sammanblandning av den nivå där vi – de värderande individerna – genom vårt handlande, d.v.s. genom våra försök att tillägna och avägna oss saker, skapar värden med den nivå där vi talar om de värden som vi eventuellt har skapat eller försöker skapa. De värderingar vi gör genom att delta i olika överföringar är antingen korrekta eller felaktiga, men de påståenden vi gör om olika sakers eller handlingars värde behöver varken vara det ena eller det andra och är varken det ena eller det andra heller om de inte är kopplade till någon reell överföringsrelation. Mycket av det som ser ut att vara värderingar är i själva verket påståenden om värderingar. Ett påstående att en sak eller en handling har ett visst värde kan inte i sig självt ge denna sak eller handling detta värde. Om ett påstående att en sak eller handling har ett visst värde inte uppkommer i samband med en reell överföring av denna sak eller handling eller på något annat sätt är förbunden med en sådan överföring utgör det inte någon värdering alls. Ett språkligt yttrande som sådant, d.v.s. utan någon koppling till någonting utanför sig självt, kan självfallet varken vara sant eller falskt. Ett påstående om en värdering kan utgöra en värdering av en värdering (t.ex. ”Det är rätt att betala en E2 för en E1”) men det är inte och kan inte vara en värdering av den enhet (E1) som den värderade värderingen gäller. En värdering av en värdering kan vara ett led i en lärares undervisning av sina elever eller i en diskussion mellan två moralfilosofer.

Ojämlikt utbyte

Socialt liv är utbytesliv eller, mer exakt, överföringsliv. Ett samhälle består av överföringar (av idéer, varor, tjänster) mellan ett på basis av släktskap, språk, kultur etc. någorlunda bestämt antal individer. Samhället existerar i och genom dessa överföringar. Om överföringarna upphör så upphör också samhället.

En viktig förutsättning för att överföringarna inte ska upphöra (eller minska i antal och omfattning) är att tillräckligt många individer tjänar tillräckligt mycket på dem eller, kanske snarare, att tillräckligt många individer inser tillräckligt klart att de trots att den vinst de gör på överföringarna i många fall är liten och osäker så kommer att de förlora mycket mer om överföringarna blir svårare att genomföra eller om de försvinner helt.

En enskild överföring resulterar sällan eller aldrig i att de individer som är inblandade i den har ett lika stort utbyte (kvantitativt eller kvalitativt) av den. Även om båda parter i något avseende tjänar på utbytet, vilket är det normala i ett fritt samhälle där individerna i de flesta fall själva bestämmer vilka överföringar de ska delta i, tjänar de sällan eller aldrig exakt lika mycket. (Männi-

skans svaghet och moraliska bristfällighet kommer sällan så tydligt till uttryck som i den avundsjuke och aggressivitet som de som tjänar mer än hon själv på utbytesrelationerna i samhället kan väcka hos henne. Om denna avundsjuke inte kritiseras och motarbetas utan tvärtom exploateras politiskt kan den som historien visar utgöra ett allvarligt hot mot samhället.) För att kunna bedöma de enskilda individernas utbyte av överföringsrelationerna i samhället på ett korrekt sätt måste man därför: (1) betrakta dem ur ett längre tidsperspektiv så att man kan få syn på ett större antal av deras konsekvenser, (2) sätta in dem i sitt sammanhang, vilket ytterst sett utgörs av den långa serie av överföringsrelationer som är den enskilda individens liv, och (3) bedöma dem i relation till vilka andra realistiska överföringsalternativ som finns.

Några konkretiserande exempel: (1) Individ I1 får arbete i individ I2:s fabrik där han får arbeta hårt för en låg lön, men tack vare detta arbete lyckas I1 etablera sig på arbetsmarknaden och så småningom skaffa sig ett bättre arbete med högre lön. (2) Individ I driver en mindre affär. Han tjänar olika mycket på de olika överföringar som han deltar i. På vissa tjänar han mycket, på andra litet, på vissa tjänar han ingenting alls och på andra förlorar han. Men sammanlagt går rörelsen med tillräckligt stor vinst för att han ska kunna fortsätta att driva sin affär. (3) Penningbehov och oro på aktiemarknaden tvingar individ I att sälja en större aktiepost med förlust. Alternativen att tvingas låna till hög ränta eller att försättas i konkurs är dock ännu sämre.

Om man ställer som ett villkor för ett utbyte att det ska ge båda parter exakt lika mycket, d.v.s. att ingen av dem får tjäna mer än den andra, går det inte längre att genomföra några utbyten.⁷ Och då blir följaktligen samhället omöjligt. Konsekvenserna blir desamma även om man inte kräver att varje enskild överföring ska ge ett exakt lika utfall utan bara att en på visst sätt avgränsad längre sekvens av överföringar ska göra det eller om man istället för att kräva ett exakt lika utbyte kräver att skillnaderna inte får överstiga något visst procenttal. Eftersom vi inte med tillräckligt säkerhet kan förutsäga hur framtida utbyten kommer att gestalta sig eller vilka konsekvenser de kommer att få skulle även dessa skenbart mildare jämlikhetskrav förhindra (i stort sett) allt konstruktivt utbyte.

---

⁷ Eller, rättare sagt, det går bara att genomföra ett mycket litet antal överföringar av socialt och ekonomiskt starkt begränsad betydelse. T.ex. av typen att dela upp en befintlig mängd matvaror i exakt lika delar. Men även i ett fall som detta kan en exakt jämlik uppdelning generera ett ojämnt utfall, t.ex. om någon kan spara en del av sin tilldelning och sälja den med vinst i framtiden. En samvetsgrann förälders fördelning av glass och tårta på ett barnkalas är kanske det närmaste vi kan komma den exakt jämlika fördelningen. Problemet är bara att livet inte är ett barnkalas övervakat av samvetsgranna föräldrar.

Om man definierar rättvisa som exakt lika utbyte blir samhället omöjligt. Rättvisa måste följaktligen vara någonting annat.

Varför är exakt jämlika överföringar så gott som alltid omöjliga? En viktig orsak är, som sagt, begränsningarna hos våra kunskaper och kunskapsmöjligheter. En annan viktig orsak är de kostnader som är involverade i all planering och kontroll. För att kunna åstadkomma ett exakt jämnt utbyte mellan de olika parterna i en överföringsrelation måste överföringen planeras och kontrolleras av någon. Detta tar tid och kräver arbete. Tid och arbete innebär i sin tur en kostnad. Denna kostnad blir större ju strängare (mer detaljerade och långtgående) krav man ställer på jämlikheten. Ja, kostnaden kan lätt bli så stor att den slukar hela vinsten av utbytet. Paradoxalt nog är det nästan bara på detta sätt som den eftersträvade jämlikheten i utbytet kan uppnås. Problemet med detta är givetvis att om hela vinsten med ett utbyte regelmässigt försvinner så försvinner också incitamentet att försöka genomföra några utbyten. (Det är fascinerande och skrämmande att iakttä hur människor kan välja att hellre förlora på en uppgörelse av något slag än att låta motparten tjäna på den. Ur en strängt livsbejakande moral måste detta handlingssätt betraktas som en dödssynd.)

Ett tydligt exempel på ojämnt utbyte är relationen mellan föräldrar och barn. Föräldrar ger så gott som alltid (betydligt) mer till sina barn än vad barnen ger tillbaka till föräldrarna. Denna ojämlikhet minskar kanske under livet gång men den försvinner väl sällan helt. (Vad kan f.ö. uppväga livets gåva? Kanske att få ge någon livet...) Å andra sidan har ju föräldrarna i sin tur fått mer från sina föräldrar än vad de gav dem. Man skulle här kunna tala om en samhällsuppehållande och samhällsutvecklande ojämlikhet i form av föräldragenerationens behov att till en ny generation ge tillbaka något av vad den i sin tur har fått från en tidigare generation. Kanske ligger samhällets behov av ojämlika utbytesrelationer inte bara på det ekonomiska planet utan även på det moraliska? Föreställningen att ojämlikhet är något negativt och icke önskvärt är, tillsammans med de överdrivna föreställningarna om demokratins positiva betydelse, en av det moderna samhällets största och mest naiva fördomar.

J. Å.

Malmö 2010-2011 (påbörjad i september 2010)